

A közösség mint heterogén együttes: Mostar és a multikulturalizmus

Coward, Martin: *Community as Heterogeneous Ensemble: Mostar and Multiculturalism*. = *Alternatives*, 2002. 27. no. 29–66. p.

(A szerző a nagy-britanniai Newcastle-upon-Tyne Egyetem Politika tanszékének munkatársa.)

A Neretva folyót Mostarnál több mint négyszáz éve átívelő Sztarij Moszt 1993. november 9-én, este 10 óra után aláhullott a folyóba. Egyszerre több mint 60 löveg érte. A híd elfoglalása és eleste az 1992–1995 között zajló boszniai háború példaértékű eseménye lett. Egyidejűleg jelezte a többetnikumú Bosznia fenntartására irányuló Nyugat tárgyalásainak kudarcát, illetve a bosnyák állam erőszakos megosztásának mértékét.

A szarajevói Nemzeti Könyvtár, a Keleti Intézet, a Nemzeti Múzeum romjai, valamint az országszerte lerobbantott mecsetek, katolikus templomok a multikulturális történelem fizikai nyomait igyekeztek zöld, illetve parkoló területté változtatni. De nemcsak a szimbolikusnak tartott épületek, hanem szinte valamennyi középület az 1992-ben kezdett etnikai tisztogatás kifejezői. A Neretva hídjait nem egyszerűen lerombolták, de a földdel tették egyenlővé...

Az etnikai tisztogatást – számos megfigyelő szerint – a boszniai szerbek és horvátok indították a bosnyákok ellen. A média által közvetített képek a politikai képzelőerőt egyszerre töltötték el a megértés, illetve a közbeavatkozás szükségességének gondolataival. Persze a boszniai közhalmazok inkább tanúskodtak genocídiumról vagy háborúról, semmint valami öntörvényű jelenségről. A városi környezet lerombolása legalább olyan súlyú lett, mint az emberi életé. A politikai tárgyalásoknak a multikulturális együttélésről kellett volna folyniuk, miközben a lerombolt városok az együttélés közös terét szüntették meg. A Sztarij Moszt aláhullása a rombolásnak ezt a drámai logikáját tette nyilvánvalóvá. A tanulmányíró szándéka éppen az együttélés, az együttélők lehetőségeire kérdezni.

Mostar '92 – Urbicidium, ezt a címet adta jelentésének egy építészcsoporthoz, mely a boszniai épületekben esett károk felmérését végezte. Tematikusan igyekezett ábrázolni a rombolás önmagában való jelentését. A cím 'urbicidium' kettős jelentést hordoz, a szociológiai értelmű, a vidékitől különböző életformára, ugyanakkor a lakókörnyezet építészeti jellegzetességére is utal, valamint kifejezi a heterogén körülmények lehetetlenné válás

Hasonlóan a náci által előkészített genocídiumhoz 1944-ben, Raphael Lemkin megjegyezte, hogy definíciószerűen a „különböző cselekmények koordinált terve volt nemzeti csoportokat alapjukban lerombolni, a csoportok megszüntetésének céljával.” Míg a genocídium egy etnikum kiirtására irányul, addig az urbicidium a városi, heterogén közösség felszámolását célozta meg.

Ezzel korántsem az urbicidium logikus mivolta mellett kíván érvelni a szerző, hiszen logika és logikusság nem cserélhető össze, amennyiben elemek csoportjának koordináltságára irányulnak egy adott cél elérése érdekében. Az épületek lerombolása sokféle kontextusban megjelenhet. A boszniai háborúban a véletlenszerű események csoportja olyan módon fejeződött ki, ahogyan korábbi logika szerint soha. Koordinált támadás volt ez a javából mindenféle épület ellen. S ezen a ponton érdemes referenciaként a genocídiumot megvizsgálni; ott ugyanis egy etnikum mint entitás, egyes tagjai ellen irányultak a cse-

lekmények. Boszniában a tervszerű rombolás az épületek ellen, s rajtuk keresztül a városi lét feltételei ellen irányultak.

A városi lét feltétele persze nem a városiasságban rejlik, ám mindenképpen a heterogenitás jellemzi. A városi lét színtereit a legkülönbözőbb emberek közösen használják. S ha az ember politikussága éppen a kibékíthetetlennek tűnő ellentétek összebékítésére irányul, úgy a heterogén közeg erőszakos megszüntetése kizárja a politikusságot. Az urbidium logikájának kiderítésekor a politikai töltetű, megosztott terekhez jutunk. Természetesen csak akkor, ha a megosztott teret a városi heterogenitás jellemzi.

Az épületek nem egyszerűen a megosztott tér alkotói, de politikai következményeket is hordoznak. A Daytoni Béke értelmében „visszatérő kisebbségek” előtt vandál módon leromboltak számos épületet. Kirívó eset volt pl. a daruvári. Bizonyította, hogy az etnonacionalista azonosságtudat homogén teret kíván magának, melyben nincs helye a heterogenitásnak. Ez a „területfoglaló” identitástudat a része Derrida ’ontológia’ fogalmának is. S amennyiben az etnonacionalista azonosságtudat valamiféle homogén területhez kötődik, úgy az kizárja a heterogenitást.

A kisebbségek visszatérése a heterogénség visszatérését jelentette mindenütt, ahol etnikai tisztogatás történt. Ezzel a megosztott terek visszaállításának szükségességét is jelezték.

A városi épületek mindig is megosztott teret nyújtottak az ott lakó különböző embereknek. Ezt kifejezte már az építkezési mód is, valamint az elnevezések. Sőt, a városi megosztott terek már akkor létrejöttek, amikor nem fűződött elméleti-politikai, szegregációs, regulációs, vagy éppen destruktív elképzelés hozzájuk. Vagyis, a heterogenitás megelőzte az elméleteket. Coward ezt a meggyőződését Martin Heidegger munkájával támasztja alá. A „Lét és idő” szerinte éppen ezt a preteoretikus voltát igazolja a heterogenitásnak.

A lét, ahhoz, hogy mindennapi tevékenységét kifejthesse, mindig is teret igényelt. Méghozzá elérhető közelségben (angol fordításban: ’de-severed’). A tevékenységhez szükséges fölszereléshez pedig irányultság társult. Az eszközök egyes darabjai meghatározott módon irányultak egymáshoz. Mindamelllett nem pusztán a fölszerelés közelsége és irányultsága indokolják a lét terességét.

Ott van például a terület (Heideggernél ’Region’), ahol a lét zajlik és egymással kapcsolatba kerül. A teresség tehát valamiféle speciális tér, amelyben a lét megvalósul. A városi környezetet úgy is tekinthetjük, mint régiót, mint mindennel fölszerelt egységet. Míg az egyén különböző módokon veheti igénybe a várost, az épületek együttese preteoretikus módon mindenki számára elérhető. Másrészt viszont minden ember számára ugyanazon referenciapontok alapján érzékelhetők az épületek, a távolságok. S mindig adott a heterogenitás lehetősége.

Ezt pontosan érzékelték az urbidium végrehajtói, az etnonacionalisták. Azt, hogy a mostari Sztarij Moszt a város keleti és nyugati részét köti össze, hogy a híd maga nyilvános, megosztott tér, mely további tereket, a heterogén város két részét köti össze egymással.

A javak/környezet/épületek stb. megosztása történhet liberális-demokratikus egyenlőség-elv vagy hegeli–marxista, stb. részszülés-elv alapján. Vagy, ahogy a tanulmányíró, Martin Coward megkísérli, heideggeri értelemben: minthogy a terek már amúgy is megosztottak voltak, az ott élni készülők adják egymás tudtára ebbéli szándékukat. Azaz a ’világban lévő’ (’Being-in-the-world’) megéli a közösséget a többiekkel (’Being-with-others’). Vajon a liberális politika hogyan látja ezt? Empirikus tényként. Ugyanakkor a ’másokkal levést’ emberi találmányként fogja fel. A liberális politika elmélete szerint a politikai szubjektum

mely hatással van a 'másokkal levésre' és a 'megosztásra' is. Amennyiben a politikai alany alapvetően szabad és szuverén egyén, a 'másokkal levés' első helyre kerül.

A liberális elmélet szerint, mely feltételezi a birtokló egyént, aki szabadon és önrendelkező módon 'létezik a világban', egy ponton megakadályoznak abban, hogy humán létét empirikusan megélje. Coward úgy véli viszont, hogy vagy azért vagyunk másokkal, mert az empirikus körülmények egyformán adottak azonos helyen számunkra, vagy mert azt választjuk, hogy a többiekkel együtt legyünk. A probléma az, ha a 'másokkal levés' koncepciójából hiányzik a heterogenitás lényege. Ha csak empirikus tényt tulajdonítunk neki – ahogy azt a liberálisok teszik –, a házak lerombolása nem azt a súlyt kapja, mint amit az urbicídium ténylegesen hordoz.

Márpedig a törvényhozás örökösen a liberális antropocentrikus megközelítésre megy vissza, amelyet még egy 1948-as ENSZ-konvenció úgy fogalmazott, hogy genocídium az, amely „szándékosan lerombol részben vagy egészben egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoportot”. A hangsúly, látjuk, a szándék meglétére terelődik. A szándékot kell bizonyítani, ami sokszor lehetetlen.

Coward tanulmánya az urbicídiummal kapcsolatban két fontos megállapítást tett. Először is, hogy az 1992–1995 között zajló boszniai háború nyilvánvalóan a heterogenitás lehetőségeinek megszüntetésére irányult. A városi környezet lerombolását önmagában is politikai kérdések foghatjuk fel, tekintet nélkül az egyébként meglévő emberi vonatkozásokra. Másodszor és a korábbiakból következően, rá szabad kérdeznünk a liberális politikai elemzés kizárólagosan antropocentrikus módjára. Amennyiben az urbicídium felfedi a lét alkotó heterogenitását, úgy az antropocentrizmus a maga független individuáival ennek a heterogenitásnak a tagadását jelenti. Mint olyan, az antropocentrikus hegemonia válasza a városrombolásra biztosítják, hogy az urbicídiummal kapcsolatos, a heterogenitásra vonatkozó kérdéseket mindig elhomályosítják majd a 'függetlenségről', 'döntésről' és 'szándékokról' szóló értekezések.

Kakasy Judit

Az ukrán identitás és a nyelvi valóság

Berezovenko, Antonina: Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. = Ukrađis 'ka kul'tura v evropejs'komu kontekstě– Ukrainische Kultur im europäischen Kontext. Herausgegeben von Rolf Göbner und Alexander Kratochvil. Greifswald 2002. 143–144. p.

Az állami és a nemzeti önazonosság kialakulási folyamata ugyan szorosan összefügg egymással, formájában és dinamikájában mégis különbözik egymástól. A nyelvi tényező mindkettőben fontos szerepet játszik. Egyrészt a nyelv szembevető vonása az identitásnak, másrészt olyan szemantikai mélységek megnyilvánulása, amelyekben a nemzetek sajátos nyelvi vilásképe megfogalmazódik. A nyelvet ezért tartják a különbözőség kulcsának, amelynek fogalmi apparátusa és jelentésrendszere strukturálja azt, amit és ahogy a világból látunk. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a nemzeti felbuzdulás szenvedélyes nyelvi viták formáját öltötte. Akkor úgy tűnt, hogy Ukrajna hamarosan ukránul kezd majd beszélni, és egy birodalmi provincia amorf népessége olyan nemzetté válik, amelynek saját identitása, történelme és természetesen saját nyelve lesz. A „peresztrojka” idejének és a függetlenség első éveinek nyelvi valósága menekülés volt a múltba. Az „ukránság” keresése a dolgok adott állásának a tagadását feltételezte és az „el Moszkvától” jelszó jegyében történt.